

XX A. PABAIGOS LIETUVIŲ RAŠYTOJAS: SAVOJO STATUSO VALSTYBĖJE INTERPRETACIJA

Loreta Jakonytė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius, Lietuva

---

Literatūrinio teksto sakymo sąlygos nėra atsitiktiniai pastoliai, kuriais jis galėtų atsikratyti, anaiptol – tos sąlygos yra gyvybiškai susijusios su teksto prasme¹. Pasak Dominique Maingueneau, klasikinės tragedijos arba viduramžių epopėjos nebūtų buvę be tam tikrų visuomeninio bendradarbiavimo būdų, tekstų apyvarotos ypatybių ir rašytojų statuso visuomenėje². Kasdienybės matmuo, neretai pačių rašančiųjų laikomas antriniu ir kūrybai nereikšmingu, iš tiesų giliai veikia kuriančiojo tapatybę. Antai naujojo istorizmo teorinę prielaidą, kad individai yra daug labiau įrašyti į socialinės praktikos tinklą, nei daugelis kritikų mano³, gali vaizdžiai patvirtinti lietuvių rašytojo savijauta 1992-aisiais, kai lygiagrečiai politiniams ir socialiniams pokyčiams pradėjo kriksti ankstesnė kultūrinio gyvenimo sistema: „Praėjusiais metais ne sykį ir ne vienas mūsų kolega turbūt *suabejojo, ar jis tebėra rašytojas*. Kita tvarka leidyklose, knygynuose. Simboliški honorarai, atlyginimai ir pensijos. Hiperinfliacija! Nepadėti plunksnos, tikėti, kad literatūra yra prasminga ir reikalinga, be abejo, šiandien yra labai *rimtas pašaukimo patikrinimas*“⁴ (išskirta mano – L. J.). Literatūrai, kaip istoriniam ir instituciniam reiškiniui, būdinga nuolat ieškoti savos nišos kintančioje socialinėje realybėje, kurti įsiterpimo į visuomenės sanklodą būdus, siekti įsitvirtinti formaliose valstybės struktūrose.

Šiame straipsnyje nagrinėjamas vienas rašytojo socialumo aspektas – savojo statuso valstybėje interpretacija (valstybę suvokiant kaip formalizuotų institucijų sistemą). Siekiama išskirti vyraujančias ir alternatyvias viešai dėstomo rašytojų požiūrio į save valstybėje tendencijas XX a. paskutiniajame dešimtmetyje, užfiksuoti kūrėjų jausenas ir perprasti socialinės elgsenos taktikas. Objektą pasiūlė laikotarpio realijos: pokalbių ir anketų temos, padažnėjęs oficialiųjų raštų skelbimas bei aktyvus menininkų dalyvavimas kuriant įstatymus liudija *valstybės ka-*

---

¹ D. Maingueneau, *Literatūros kūrinio kontekstas: Sakymas, rašytojas, visuomenė*, Vilnius, 1998, p. 27.

² Ibid.

³ J. Hopkins, *Guide to Literary Theory & Criticism*, Baltimore, 1994, p. 537.

⁴ Dar vieneri metai...: Su LRS pirmininku Vytautu Martinkumi kalbasi Kazys Jonušas, *Literatūra ir menas*, 1993, vasario 27.

tegorijos aktualumą literatū bendruomenėje. Sykiu išžiūrėti į šį santykį kreipia pastaruosius keliolika metų kultūrologų pabrėžiamas valstybės vaidmuo kultūros procesuose, kai valstybė ir valstybinis kultūros administravimas konceptualizuojamas pačiame kultūros apibrėžime⁵. Valstybinės struktūros šiandien turi daug galios veikti socialinį pasaulį, skleisti požiūrius ir vertinimus⁶, todėl menininkui ypač svarbu rasti parankią bendrabūvio su jomis formą. Juolab Lietuvoje, kur valstybė pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį išliko pagrindine kultūros mecenate.

Ligšioliniuose literatūrologų ir sociologų svarstymuose akcentuota dviejų veiksnių svarba rašytojų socialinėms laikysenoms: valstybinis kultūros finansavimas bei oficialiai formuojamas požiūris į meną. Albertas Zalatorius menininkų pretenzijas valstybei ir polinkį užsidėti „skriaudžiamojo vainiką“ kildino iš susirūpinimo buitimi bei normalios kūrybinės konkurencijos baimė⁷, Vytautas Kubilius išvelgė sovietinio postamentinio rašytojo metamorfozę į eilinį pilietį („išstumtas iš valstybinio šiltadaržio [...], gavo nultipti nuo savo išskirtinumo postamento ir pasijusti paprastu, vargstančiu žmogumi, kurio jau niekas neprižiūri ir negloboja“⁸). Kultūrologo Almanto Samalavičiaus, sociologų Mariaus Povilo Šaulausko, Leonido Donskio ir kitų studijose⁹ šiandieninių intelektualų laikysena valstybėje vertinama kategoriškai: jie kaltinami neveiklumu ir pilietinio sąmoningumo trūkumu, egoistiškais materialistiniais interesais („Lietuvių inteligentija, atrodo, jau senokai nustojo domėtis savąja visuomene, visą dėmesį bei polemines aistras perkeldama į du ją tedominančius dalykus – valstybę ir save pačią“¹⁰), o siekyje stabiliau įsitvirtinti socialinėje erdvėje išvelgiami sovietinio mentaliteto likučiai. Daugiau empirikos pasitelkta Arvydo Matulionio straipsnyje „Menininkų socialinė padėtis“, interpretuojančiame to paties pavadinimo Kultūros ir meno instituto atliktą sociologinę apklausą¹¹, bei Viktoro Liutkaus tyrime „Valstybė ir menininkai. Pastabos apie Lietuvos kultūros politiką“. Pastarajame prieinama prie išvados, kad „9-o dešimtmečio pabaigoje formavosi nauji valstybės ir menininkų santykiai“¹², tačiau plačiau atskleidžiama tik valstybės pozicija formuojant kultū-

⁵ C. Barnett, Culture, Government and Spatiality: Reassessing the ‘Foucault effect’ in Cultural-Policy Studies, *International Journal of Cultural Studies*, 1999, vol. 2(3), p. 371.

⁶ I. Culic, The Strategies of Intellectuals: Romania under Communist Rule, *Intellectuals and Politics in Central Europe*, Budapest, 1999, p. 47.

⁷ A. Zalatorius, *Literatūra ir laisvė*, Vilnius, 1998, p. 74.

⁸ V. Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius, 1995, p. 621.

⁹ A. Samalavičius, Susikalbėjimo galimybės beieškant, *Literatūra ir menas*, 1994, vasario 26; A. Samalavičius, Intelektualai postkolonijinėse/postkomunistinėse erdvėse: mentaliteto savybių kontūrai, V. Berenis, G. Beresnevičius, A. Samalavičius, V. Savukynas, *Lietuvių mentalitetai: tautinė istorija ir kultūros problemos*, Vilnius, 2002, p. 221–255; M. P. Šaulauskas, Antrosios Lietuvos respublikos lytis: „postmodernėjimo“ pradžios ir *culturati* baigtys, *Problemos*, 1999, Nr. 55; M. P. Šaulauskas, Postkomunistinės revoliucijos želmenys: iš revoliucinio tarpsnio į postmodernią Lietuvą?, *Sociologija: Mintis ir veiksmai*, 1998, Nr. 2, p. 77–94; L. Donskis, *Tarp Karlaivio ir Klaipėdos*, Vilnius, 1997 ir kt.

¹⁰ L. Donskis, op. cit., p. 97.

¹¹ A. Matulionis, Menininkų socialinė padėtis, *Kultūrologija*, 2000, t. 6, p. 465–519.

¹² V. Liutkus, Valstybė ir menininkai. Pastabos apie Lietuvos kultūros politiką, *Kultūros barai*, 1998, Nr. 3, p. 13.

ros politiką, o ne menininkų požiūris. Šio straipsnio tikslas kitoks – išsiskaityti pirmiausia į pačių rašytojų pateikiamus proceso vertinimus bei prisitaikymo naujoje realybėje siužeta.

Teorinis aptarimo pagrindas yra modernioji literatūros sociologija, kuriai rūpi autoriaus socialinis statusas, profesionalizacija, ekonominiai interesai, mąstymo kryptys ir psichologinės jausenos¹³. Ypač remiamasi prancūzų teoretiku Pierre'u Bourdieu, raginusi atkreipti dėmesį į „kultūros gamintojų sferą“ ir tyrinėti menininkų sociokultūrinio ištvirtinimo siekius bei strategijas. Jo literatūros lauko teorija meninę produkciją lokalizuoja bendroje socialinėje bei galios sferoje, o valstybė traktuojama kaip visa apgubiantis metalaukas¹⁴. Metodologiškai žvilgsnis grindžiamas sisteminių-empirinių literatūros studijų nuostata socialinius literatūros aspektus analizuoti empiriniais metodais¹⁵, pagrindine pasirenkant sociologinę perspektyvą.

Savivokos valstybėje dėmenys šiame straipsnyje rekonstruojami ne iš literatūrinio, bet iš socialinio rašytojų diskurso apie menininko ir valstybės sambūvį. Tai – įvairių žanrų, įvairiomis progomis ir įvairiems adresatams rašyti tekstai, artikuluojantys profesinę padėtį (1988–2000 metais paskelbti publicistiniai straipsniai, esė, interviu, anketos, kalbos, vieši pareiškimai, kreipimaisi į valstybines institucijas ir pan.). Tokie „paraliteratūriniai“ tekstai plačiai funkcionuoja šių dienų kultūroje ir yra svarbi medžiaga literatūrologinėms studijoms kaip ne tik dokumentiškai reprezentuojantys meninės praktikos konkretiką, bet ir dialektiškai veikiantys estetinį laikotarpio diskursą¹⁶. Tekstų masyve sąmoningai neryškina atskirų personalijų autorystė, nes rašytojų bendruomenė traktuojama kaip aptariamo dešimtmečio kultūros *kolektyvinis subjektas* ir savarankiška visuomenės grupė.

1989-ųjų PROJEKTAS: NEPRIKLAUSOMŲ RAŠYTOJŲ ŪKISKAITA

Sovietinį oficialųjį kultūros ir valstybės santykių modelį sudarė trys komponentai: dosni finansinė parama, menininko profesijos prestižo palaikymas ir ideologinė kontrolė. Išsprūsti iš pastarosios buvo pirmasis Atgimimo metų impulsas. 1989-aisiais sukvietame neeiliniame IX LTSR Rašytojų sąjungos suvažiavime organizacijos nariai paskelbė atsiskirį nuo TSRS Rašytojų sąjungos, įkurią savarankišką struktūrą ir atmetą pasaulėžiūrinę cenzūrą. Atsisakymas propaguoti sovietinės valstybės ideologiją reikė ir savanorišką pasitraukimą iš oficialiai aukščiausių socialinių sluoksnių – tuomet tai neatrodė didelis praradimas, kadangi neabejota savo moraliniu autoritetu visuomenei. Kaip būsimio kūrėjo viziją piešė R. Kašauskas, „Rašytojas bus nebe oficialiojo luomo [...] talkininkas. [...] Rašytojo vaidmuo nebe valstybinis,

¹³ M. H. Abrams, *Glossary of Literary Terms*, Fort Worth, 1993, p. 196.

¹⁴ P. Bourdieu, *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*, Cambridge, 1996.

¹⁵ S. T. de Zepetnek, *Comparative Literature Theory, Method, Application*, *Textxet: Studies in Comparative Literature*, 1998, vol. 18. Cit. iš: <http://www.univie.ac.at/constructionism/books/totosy98/index.html>

¹⁶ S. Greenblatt, *Towards a Poetics of Culture*, *The New Historicism*, ed. H. A. Veenser, New York, London, 1989, p. 11.

nebe ideologinis, bet moralinis, etinis¹⁷. Be to, atsiskirti nuo valstybinės TSRS rašytojų organizacijos reiškė netekti ir stabilus finansinio šaltinio. Nors šis aspektas kėlė nemaža ginčų literatų bendruomenėje ir suvažiavime tvyrojo „debesėlis abejonių, susijusių su materialiniu pagrindu“¹⁸, vis dėlto ekonominio savarankiškumo nuo valstybės idėja buvo pakankamai pasklidusi tiek organizacijoje, tiek tarp pavienių rašytojų, juolab kad imta galvoti apie būsimą Lietuvos valstybę. Sugebėti verstis patiems, netapti savos valstybės išlaikytiniais – toks modelis buvo įrašytas Lietuvos rašytojų sąjungos įstatų projekte¹⁹. Laisvos, valstybės priežiūros nesupančiotos veiklos pasiilgimas bei idealistiškai suprasti rinkos principai inspiravo utopinį 1989-ųjų projektą: rašytojas – ūkiškai nuo valstybės nepriklausomas, iš savo „gamybos“ lėšų ir įmonių pelno pragyvenantis „ūkio subjektas“. Pavyzdžiui, V. Martinkus taip vaizdavo Lietuvos literatūros fondo funkcionavimą: „Ūkiskaitos, rinkos ar kitomis mūsų Respublikos ūkininkavimo sąlygomis, naudodamasis tokiomis pačiomis kaip ir visos ūkinės organizacijos teisėmis, LLF privalės (padės) statyti rašytojams butus, kūrybos namus, rūpintis gydymu, poilsiu...“²⁰.

Pradėję praktiškai įgyvendinti nepamatuotus ūkininkavimo planus, rašytojai greitai pajuto įgūdžių stygių bei nepalankią bendrą valstybės atmosferą. Idėja tapti eiliniu ūkiniu subjektu nebeatrodė patraukli, o optimistiniai lūkesčiai po penkerių metų jau vertinti kaip naivūs: „Pradėjome reformą. Jos esmė buvo ta, kad visi sąjungos padaliniai (leidykla, redakcijos, „Urbo kalnas“, Rašytojų klubas) turi tapti ekonomiškai savarankiški, t. y. jie patys turėtų prasimanyti lėšų savo reikalams. Buvome naivuoliai, bet mūsų strateginė nuostata buvo labai aiški: sąjunga turėtų rasti būdą, padedantį ja išlikti ir tuo atveju, jeigu neturtinga Lietuva negalėtų skirti nė cento“²¹. Nepasiteisinus autonomiško gyvavimo projektui, grįžta prie diskusijų apie galimus sutarčių su valstybe variantus.

PIRMIEJI NEPRIKLAUSOMYBĖS METAI: GINTIES LAIKYSENA IR ROMANTINIAI ARGUMENTAI

Tyrinėjant XX a. paskutinį dešimtmetį, tiek literatūrologiniuose, tiek sociologiniuose darbuose tampa įprasta skirti du etapus, ribą išvelgiant apie 1992–1993 m. Pirmieji nepriklausomos valstybės metai – tai „padidėjusio kraujospūdžio“ laikas (anot Jūratės Sprindytės²²), kai sparčiai mainėsi visuomenės vertybės, chaotiškai išmėgintos prieštaringos sociokultūrinės orientacijos (restitucinė, imitacinė, inovacinė, kontinuacinė – pagal M. P. Šaulauską²³), pradėjo klostytis nauja sociumo

¹⁷ Iš suvažiavimo tribūnos, R. Kašauskas, *Pergalė*, 1989, Nr. 9, p. 122.

¹⁸ Iš suvažiavimo tribūnos, P. Ignatas, *Pergalė*, 1989, Nr. 9, p. 128.

¹⁹ Lietuvos rašytojų sąjungos įstatų projektas, *Literatūra ir menas*, 1989, vasario 4.

²⁰ V. Martinkus, Baigdami ir pradėdami, *Literatūra ir menas*, 1990, sausio 13.

²¹ V. Martinkus, Ketveri vilties, laisvės ir rūpesčių metai. Kreipimasis, *Literatūra ir menas*, 1994, gruodžio 24.

²² J. Sprindytė, Lietuvių proza: krizė ar atsinaujinimas?, *Darbai ir dienos*, 2002, Nr. 32, p. 37.

²³ M. P. Šaulauskas, Postkomunistinės revoliucijos želmenys: iš revoliucinio tarpsnio į postmodernią Lietuvą? *ibid.*, p. 77–95.

struktūra. Šio laikotarpio rašytojų vertinimai išsiskiria padidėjusia socialine jautra, neigiamų emocijų pliūpsniais ir reikalaujančiu tonu. Tokią laikyseną provokavo ne tiek nusivylimas galimybe būti ekonomiškai savarankišku, kiek skaudžiai pajustas to meto reikšmingas visuomenės akultūriškumas (jį žymi garsioji A. Zalatoriaus metafora apie „snuikininką Gariūnų turguje“²⁴). Jis išismelkė ir į valdančiąsias valstybės struktūras – kultūros finansavimas mažėjo ne tik dėl objektyviai menkų naujos valstybės išteklių, bet ir dėl pakitusio politikų požiūrio į kultūros padėtį bei valstybės vaidmenį. Valdžios žmonėms magėjo kuo greičiau praktiškai išbandyti madingas laisvos rinkos idėjas, kultūrą irgi paleidžiant gyvuoti pagal tuos pačius gryniosios rinkos dėsnius (pavyzdžiui, ekonomistas Kazimieras Antanavičius buvo įsitikinęs, kad nepelningų kultūros sričių problema tėra gero „menedžerio“ problema²⁵). Tuometinė ekonominė menininko traktuotė matyti 1990 m. liepos mėn. paskelbtame gyventojų pajamų įstatymo projekte, kuris niekaip neatsižvelgė į kūrybinio darbo specifiką. Reaguodamas M. Martinaitis rašė, kad tas projektas menininką valstybėje grąžina į XIX a., kai jį vaikėsi kreditoriai ir mokesčių inspektorai. Poeto tekste vyrauja kovos leksika, o valstybė ir rašytojas atsiduria priešingose barikadų pusėse: „Prasidės naujas turas kultūros ir kūrybos žmonių kovos su valstybe dėl būvio ir fizinio išlikimo. Tai uždelsto veikimo mina, paslėpta naujuose įstatymuose“²⁶. Pirmųjų metų akultūriškumo atmosfera provokavo rašytojų reakcijas, kartais perdėtos ginties poziciją ir ašaringą arba kovingą retoriką. Kultūrinė periodika ėmė pildytis padėti reflektuojančiais tekstais, klausiančiais, kas rašytojas yra visuomenei ir valstybei, koks meno ir menininko statusas naujoje realybėje, bei įrodinėjančiais savo profesinio darbo specifiką ir svarbą. Diskusijų branduolį sudarė finansiniai kultūros ir rašytojo profesijos reikalai: „Kai sumažėjo išoriniai pavojai kultūrai, iškilo vidiniai – iš tamsos, iš nekultūros jie skverbiasi į įstatymus, vyriausybines programas. Kultūrą tuojau ima smaugti merkantilinės nuotaikos ir fiskalinis mąstymas“, „valstybiniu lygiu ji pradeda reguliuoti per finansus“²⁷. Dėl prioritetinio statuso varžėsi ekonomikos ir kultūros laukai. Gindami pastarąjį rašytojai teigė, jog „Parlamentas turėtų labiau galvoti, ne kiek ir ko gamins Lietuva artimiausioje ateityje, o kokia bus lietuvių tauta, pavyzdžiui, po 20–30 metų, koks bus jos kultūrinis potencialas, nes juk akivaizdu, jog tarptautiniame bendravime svarbiausia yra kultūros vertybių apykaita“²⁸. 65 menininkai (tarp jų rašytojai Juozas Aputis, Jonas Avyžius, Sigitas Geda, Kazys Jankauskas, Vidmantė Jasukaitytė, Jonas Juškaitis, Grigorijus Kanovičius, Stasys Kašauskas, Romualdas Lankauskas, Justinas Marcinkevičius, Marcelijus Martinaitis, Vytautas Martinkus, Jonas Mikelinskas, Vytautas Rubavičius, Vytautas Sluckis) parašė atvirą laišką LR AT pirmininkui Vytautui Landsbergiui ir LR ministrei pirmininkei Kazimierai Prunskienei, kuria-me teigė, kad „visiškai nepriimtina dalies vyriausybės ir parlamento narių nuo-

²⁴ A. Zalatorius, op. cit., p. 78.

²⁵ L. Skeivienė, Ar iš kultūros, ar iš kultūros pinigų praturtės valstybė?, *Literatūra ir menas*, 1990, liepos 14.

²⁶ M. Martinaitis, Ubago lazdos mokestis, *Literatūra ir menas*, 1990, liepos 28.

²⁷ Ibid.

²⁸ V. Rubavičius, Nejuo grėsmė kultūrai?, *Literatūra ir menas*, 1990, liepos 21.

stata, pagal kurią kultūrai, o kartu ir profesionaliam menui valstybė neturi teikti finansinės paramos arba mažinti ją, taikyti menininkams ir kūrybinėms sąjungoms pajamų apmokestinimo principus, neatsižvelgiant į kūrybinio darbo savitumą²⁹. Savo veiklos išskirtinumas ir ekonominės paramos būtinybė dažniausiai motyvuoti tuomet itin kotiruotais tautiniais dalykais: „dvasinė kultūra – ypatingas kiekvienos tautos turtas. Valstybė, nusigręžianti nuo kultūros, nusigręžia nuo savo tautos“³⁰. Dešimtmečio pradžioje rūpestis savo socialine padėtimi formuluotas ne atvirai, bet pridengiant romantine retorika ir argumentais: socialinį saugumą garantuojančių įstatymų esą reikia ne rašto profesijos žmogui, bet „aukščiausios vertybės“. „Menininkui nereikia įstatymo jo kūrybai, jis dirbs savo darbą bet kokiomis sąlygomis: ir rūmuose gyvendamas, ir gulaguose vargdamas. Todėl jo dėmesį įstatymdavystei nereikėtų suprasti kaip išskirtinių, lengvatinių, egocentričių prielaidų savo kūrybai paiešką“³¹, „įpratęs laukti ir kęsti, jautrus“ menininkas ne savo likimu susirūpinęs, bet „dėl likimo tų vertybių, kurios, jų nuomone, yra pačios aukščiausios“³². Pastangas šitaip pagrįsti savo reikšmę galima sieti su ilgamete literatūrocentrine tradicija Europos visuomenėje (išryškėjo apie XII a. ir Vakaruose išblėso apie XX a. vidurį, o Rytų Europoje užsitęsė iki amžiaus pabaigos), kuri palaikė literato figūros svarbą valstybėje ir buvo susiformavusi lyderio bei ypatingo visuomenės nario savimonę³³. Pirmaisiais nepriklausomybės metais rašytojo socialinio prestižo interpretacijas buvo kiek užslopinęs rūpestis finansiniais reikalais, tačiau valstybinio rėmimo sistemai pradėjus stabilizuotis, antroje dešimtmečio pusėje statuso tema iškilo į viešumą.

RAŠYTOJO VIETA: SU MAIRONIU VALSTYBĖS KIEMO PATVORY?

Sovietinė valdžia buvo žodžio valdžia, todėl toji valstybė stengėsi valdyti žodžio meną, traukė prie savęs rašytoją, akcentavo jo statuso išskirtinumą bei reikšmę³⁴. Socialinėje praktikoje „paskui menininką buvo nusidriekusi kastinio išskirtinumo aureolė. Jo vertė buvo matuojama privilegijomis, apdovanojimais, pagerintu butu, kelionėmis į užsienį, prie ko taip lengva priprasti, nebeskrupulaujant, kad privilegijos aukštąjį ešeloną priartina prie tarybinės nomenklatūros“³⁵. Penkiasdešimt metų literatūros laukas buvo susijungęs ar net sutapęs su sociopolitinės galios sfera ir mėgavosi išskirtine padėtimi. XX a. pabaigoje naujai susiformavęs Lietuvos politikos laukas su kitais elito prioritetais (pirmiausia ekonominiu)³⁶ nebetęsė anos tradicijos ir išstūmė kultūros lauką iš dominuojančiųjų sferos. Nuoskauda praradus turėtą galią, įtaką ir vietą jausta ir 1997 m.: „ne tiek sutrikęs

²⁹ Atviras laiškas Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkui V. Landsbergiui, Lietuvos Respublikos ministrei pimininkei K. Prunskienei, *Literatūra ir menas*, 1990, liepos 28.

³⁰ Ibid.

³¹ V. Martinkus, *Atsargiai: jus scriptum*, *Literatūra ir menas*, 1990, liepos 28.

³² Ibid.

³³ Pl. žr.: M. Берг, *Литературократия*, Москва, 2000, c. 180–230.

³⁴ Ibid, p. 256.

³⁵ D. Sauka, *Kultūros melancholija*, *Literatūra ir menas*, 1990, kovo 17.

³⁶ Apie elitų kaitą pl. žr.: I. Matonytė, *Posovietinio elito labirintai*, Vilnius, 2001.

pragyvenimas svarbu, kiek rašytojo literatūrinis gyvenimas, akivaizdus jo reikšmės ir vietos menkinimas, jo išvarymas iš ekranų, kasdienės spaudos puslapių, kultūros ir mokymo institucijų bei iš viešo valstybės gyvenimo. Ten, kur turėtume dažnai matyti rašytoją, kūrybos žmogų, regime savim patenkinto politiko veidą³⁷.

Socialinis nureikšmėjimas palydėtas gausių rašytojų refleksijų, ilgainiui – ir veiksmų iš naujo įsitvirtinti pakitusioje socialinėje struktūroje. Viešai interpretuojant savąjį socialinį statusą, vyravo *atstumtojo* įvaizdis. Tokį teigė ir stambiausia bei valstybės remiama profesinė rašančiųjų organizacija – Lietuvos rašytojų sąjunga. Simptomiškas ir iškalbingas yra 1996 m. LRS valdybos paskelbtas tekstas „Drauge su Maironiu“³⁸, išsakantis vertinimus „valdžiai“. „Skurstanti inteligentija“ čia įrašyta į visiškų socialinių marginalų seką: „elgetaujantys vaikai, didėjantis benamių, bedarbių ir savižudžių skaičius, neaiškios ateities kankinamas kaimas“. Rašytojai jaučiasi nuskriausti, nes valstybė teikia prioritetus ne jų darbui, o pramogoms. Pavyzdžiui, 1999 m. Jonas Liniauskas komentavo: „pinigų buvo, bet ne čia, ne mums [...] Viena rašytoja dar piktinosi, kad kai ant televizijos bokšto nušvis gigantiška eglutė, tą pačią akimirką užges visi Lietuvos kultūros leidiniai. Valstybė uždegs, kad valstybėje mirtų. Už kalėdinės eglutės kainą visi kultūros leidiniai gyvuotų visą pusmetį. Arba būtų galima išleisti 80 knygų“³⁹. Skriaudžiamoj topas vyravo visą dešimtmetį (populiarios antraštės kultūrinėje spaudoje: „Kultūra palikta skursti“, „Kultūrai rengiama bado dieta“ ir pan.). Pasirinkta opozicinė nuostata ir daug atsakomybės už savo profesijos socialinę egzistenciją buvo linkstama perkelti valstybei: „Mes, rašytojai, esam pasmerkti – pasmerkti rašyti, nes toks mūsų gyvenimo būdas. Ir daugeliu atvejų net nesvarbu, ar tie kūriniai bus išleisti knygomis – čia jau valstybės rūpestis ir gėda“⁴⁰.

Emocingo rašytojų nepasitenkinimo, valstybės „atstumtojo“ įvaizdžio priežasčių galima rasti dešimtmečio literatūros lauko realijose (nepakankamas kultūros biudžetas, sutrikusi honorarų sistema ir t. t.), tačiau tikėtinos ir kitos šaknys, pavyzdžiui, „literatūrinės kilmės“ įsitikinimas (labiausiai XIX a. modernizmo tradicijos įskiepytas), kad menininkui tiesiog privalu viešai demonstruoti opoziciją savo aplinkai, kritikuoti mecenuojančią ranką ir kurti kenčiančiojo įvaizdį. Tokia poza šiuolaikinius lietuvių literatus jau buvo įtaręs V. Sventickas: „inteligentai dega noru galvoti apie savo reikalus blogai. Erškėčių vainikas – šiandieninis mūsų laimės žiburys“⁴¹. Menininką palaikančių valstybės veiksmų neskubama girti. Pavyzdžiui, naują Lietuvai rėmimo formą – valstybės stipendijas, kurių kasmet skiriama po keliasdešimt – kai kurie rašytojai įvertino palankiai, traktuodami tai kaip „rimtesnį mūsų vyriausybės dėmesį menininkams“⁴², tačiau daugelis jas vis

³⁷ Dar kartą 10 klausimų rašytojams, M. Martinaitis, *Nemunas*, 1997, Nr. 2, p. 8.

³⁸ Lietuvos rašytojų sąjungos valdyba, Drauge su Maironiu, *Literatūra ir menas*, 1996, sausio 20.

³⁹ J. Liniauskas, Redakcijos žodis, *Literatūra ir menas*, 1999, lapkričio 27.

⁴⁰ Dar kartą 10 klausimų rašytojams, Jonas Liniauskas, *Nemunas*, 1997, Nr. 3, p. 9.

⁴¹ Lietuvos rašytojų sąjungos pirmininko Valentino Sventicko ataskaitinis pranešimas suvažiavimui, *Literatūra ir menas*, 2002, gruodžio 20.

⁴² [LM anketa „Rašytojai apie knygas ir gyvenimą“], Jonas Mikelinckas, *Literatūra ir menas*, 1996, kovo 30.

ties vadino išmalda ir reiškė nepasitenkinimą dėl valstybės abejingumo. 2000 m. atliktoje apklausoje⁴³ menininkai labai kritiškai vertina valstybės strategijas sudaryti sąlygas kūrybai: vos vienas procentas apklaustų menininkų įvertino *gerai*, dar 4 procentai – *gana gerai* ir net 28 – *labai blogai*. Nors ten pat respondentai teigė, kad per paskutinius dvylika mėnesių galimybės gauti paramą ar materialinę pagalbą neturėjo tik trečdalis apklaustų menininkų, dar 22 procentai – jog nebuvo tokios paramos būtinybės, likusi didesnė dalis (kas ketvirtas) iš valstybės kokią nors paramą gavo. Taigi, kaip sako danų vertėjas Niels Brunse, „Retkarčiais apima jausmas, jog menininkai jaučia pareigą [...] išeiti į turgaus aikštės vidurį ir sušukti: „Tas kultūros ministras yra storas, bjaurus, nekompetentingas idiotas“. Ir tik tada jie gali ramia sąžine traukti į banką ir atsiimti pinigus, skirtus jiems Valstybinio menų fondo“⁴⁴.

Tomas Daugirdas yra iškėlęs dar vieną autsaiderio įvaizdžio kilmės prielaidą: tai gali būti sovietinės patirties padiktuota laikysena. Autsaideriška laikysena buvo būdinga sovietmečio kūrybinei inteligentijai, pasireiškusi atsiribojimu nuo valstybės ir visuomenės, arogancija, net nihilizmu; ir privilegijuotos padėties trauka ir nenoras veikti⁴⁵. Irena Vaišvilaitė taip pat išvelgia sovietinės menininko savimonės tradiciją, kai rašytojui suteikta aukšta socialinė padėtis garantavo ir tam tikrą rašytojų bei valstybės institucijų bendravimo būdą ir lygį: aukščiausiai sovietinei nomenklatūrai priklausę menininkai sėdėdavo prezidiumuose ir kitose garbės vietose⁴⁶. Ilgesys būti vertinamam ir įtūžis dėl pasikeitusios rašytojo vietos girdėti ir 2000-aisiais: R. Gudaitis valstybės Prezidentui režia: „Čia rašytoju tikrai būti gėda. [...] nereikia tokiai valstybei jo vagų žodžių dirvoje, jo daigo ir žydinčio javo, jo vilčių ir pajautų. [...] Tu esi niekas. Arba rašytojas. [...] Retai rašytojui rodoma pagarba darosi proginė, teatrališkai režisuota“⁴⁷.

Gražinti literatui aukštą socialinį statusą ir jį palaikyti bei saugoti – tai pagal viešai formuluojamą rašytojų poziciją yra valstybės funkcija. Baigiantis aptariamam dešimtmečiui menininko prestižas tapo vis dažnesne tema susitikimuose su valstybinėmis institucijomis. Kitaip nei 1990-ųjų pradžioje, specialus valstybės dėmesys menininkui motyvuojamas ne romantine retorika, bet tarptautine praktika, pavyzdžiui, V. Martinkus „pagarbos menininko profesijai“ reikalavo remdamasis UNESCO Rekomendacija dėl menininko statuso⁴⁸. Sustiprinti savos profesijos socialines pozicijas siekiama pirmiausia kuriant palankius įstatymus: 2000 m. Prezidentūroje vykusios konferencijos „Menininko statusas Lietuvoje“ momerandumas skelbia teisinius pasiūlymus vyriausybei⁴⁹. Siekis įsiterpti į valstybės teisinę

⁴³ *Menininkų socialinė padėtis*, http://www.lrkmlt/EasyAdmin/sys/files/menininku_galutine_ataskaita.doc

⁴⁴ N. Brunse, Valstybė ir literatūra, *Šiaurės Atėnai*, 1996, spalio 26, p. 1.

⁴⁵ T. Daugirdas, Kultūros autsaiderio iššūkiai, *Naujasis židinys*, 2001, Nr. 4, p. 173.

⁴⁶ I. Vaišvilaitė, Apie kūrybinę inteligentiją, Prometėją ir Dievo karalystę, *Naujasis židinys*, 2000, Nr. 7/8, p. 406.

⁴⁷ R. Gudaitis, Menininkas absurdo šalyje, *Literatūra ir menas*, 2000, birželio 16.

⁴⁸ V. Martinkus, Ar įgyvendinsime tarptautines nuostatas, *Literatūra ir menas*, 2000, birželio 16.

⁴⁹ Memorandumas, *Literatūra ir menas*, 2000, birželio 23.

sistemą yra vyraujanti rašytojo socialinės elgsenos strategija antroje dešimtmecio pusėje.

TEISINIO ĮSITVIRTINIMO PASTANGOS: ĮSTATYMŲ LITERATŪROS KARALYSTEI!

Lietuvos rašytojų pastangos suteikti savo profesijai juridinį pagrindą, sukurti Vakarų šalyse vyraujančią teisinį meno ir valstybės santykių modelį pastebimos nuo pirmųjų nepriklausomybės metų. 1990 m. V. Martinkus kalbėjo: „Ji (valstybė – L. J) turi rūpintis kultūra, taigi ir literatūra, kaip dera tuo rūpintis demokratinei, teisei visuomenės politinei organizacijai, sugebančiai protingai ir humaniškai reguliuoti materialinės ir dvasinės kultūros tarpusavio ryšį“⁵⁰. 1990 m. vykusiame Kultūros kongrese suformuluoti kultūros politikos apmatai, kurių pagrindu 1994 m. parengtas pirmasis Kultūros politikos nuostatų variantas. Kaip pasakojo M. Martinaitis, „Neapsikentę susimetėm šį pavasarį ir per keletą savaitių paruošėme šį tekstą. Tai turėtų būti tarsi kultūros konstitucija“⁵¹. Tai bene pirmosios pačių menininkų pastangos į vieną vietą sutelkti norimo statuso viziją. Tekste, parašytame ne įstatymams būdinga formuline, o emocionali manifestine kalba, atmetamas ir stichiškos politikos, ir centralizuoto valdymo modelis. Valstybei skiriamas *saugotojos* (nuo „komercializacijos“ ir „kitų kultūrų įtakų“) bei *globėjos* vaidmuo: valstybė „turėtų sudaryti sąlygas“ veikdama teisiškai, finansiškai ir neįvardijamu „valdžios autoritetu“⁵² (prestižą visuomenėje norima sustiprinti apeliuojant į valstybės galią). Šios nuostatos buvo menininkų peržiūretos 1996 m. prieš antrąjį Kultūros kongresą, kuris pateikė „Kultūros pagrindų įstatymo projektą“ bei iškėlė idėją institucionalizuoti Kultūros kongresą kaip Lietuvos kultūros politikos strategiją formuluojančią instituciją, siūlė įsteigti Valstybinį kultūros fondą⁵³. Taigi literatūrinio gyvenimo faktografija akivaizdžiai liudija menininkų pastangas susikurti teisinę erdvę, įsteigti savas kultūrą reglamentuojančias institucijas, kurios būtų pripažintos valstybiniu lygiu.

Kadangi bendrųjų kultūros politikos orientyrų formavimas užsitęsė visą dešimtmetį, lygiagrečiai rašytojai ėmėsi dar ryžtingiau kurti konkretesnius, menininko gyvenimą pakitusioje valstybėje apibrėžiančius įstatymus. Ši laikysena formavosi perprantant naujas Lietuvos sociokultūrinės realijas bei intensyviai bendraujant su Europos šalių menininkais, kurie savo santykius su valstybe įvardija pirmiausia teisės kalba – per honorarų sistemos formavimą, autorinių teisių, socialinių garantijų ir kitus įstatymus.

Pagrindinis įstatymas, ryškiai reprezentuojantis lietuvių menininko savivaizdį valstybėje, – 1996 m. priimtas „Meno kūrėjų ir jų organizacijų įstatymas“. Juo siekta apibrėžti ir juridškai įteisinti menininko profesiją, atkreipti įstatymų leidėjų dėmesį į šią visuomenės grupę, „į meno pasaulį kaip savitą ir labai reikšmingą

⁵⁰ V. Martinkus, Baigdami ir pradėdami, *Literatūra ir menas*, 1990, sausio 13.

⁵¹ M. Martinaitis, [Šios Nuostatos atsirado...], *Literatūra ir menas*, 1994, rugpjūčio 20.

⁵² Lietuvos kultūros politikos nuostatos, *Literatūra ir menas*, 1994, rugpjūčio 20.

⁵³ Artėjant Lietuvos kultūros kongresui, *Literatūra ir menas*, 1996, gegužės 25.

mūsų amžiaus reiškini⁵⁴. Dokumentas institucionalizuoja rašymą kaip profesiją, „nustato socialines garantijas profesionalaus meno kūrėjams, jų organizacijų veiklos pagrindus, turtines teises ir valstybės paramą“⁵⁵, suteikia svarumo menininkų interesams atstovaujančių organizacijų balsui diskusijose su valdžios institucijomis. Įvairių išimčių numatymas dėl menininko karjeros specifikos (atskiri skirsniai mokesčių, valstybinio socialinio draudimo pensijų ir kituose įstatymuose) įteisino menininkų luomą kaip *išskirtinį* socialinėje struktūroje. Kaip apie šį įstatymą atsiliepė V. Sventickas, „Jo iniciatorius ir atkaklus stūmikas V. Martinkus žino, kad pasaulio šalių parlamentų praktikoje tai ganėtinai unikalus dokumentas, visai tinkamas ambicingai Šiaurės Atėnų vizijai. Dabar įstatymo kalba jau apibrėžtas mūsų menininkų statusas visuomenėje, pasakyta apie jų socialinius poreikius, dabar jau kiti – priimti ir rengiami – įstatymai negalės nepaisyti menininkų kaip socialinės grupės“⁵⁶. Be to, įstatymas valstybiniu lygmeniu legitimuoja stambiausias kultūros institucijas – kūrybines organizacijas (didžioji teksto dalis kalba būtent apie jų veiklą ir teises). Lietuvos rašytojų sąjunga su kitomis kūrybinėmis sąjungomis įsitvirtina kaip „ekspertinės“ instancijos, kone monopolizuojančios profesionalaus meno apibrėžimą, taip pat kaip išskirtiniai tarpininkai derybose su Vyriausybe dėl kūrybos rėmimo programų, stipendijų ir t. t. Į juridinį lygmenį pakeliami ir meno kritikai, nes jie turi teisę suteikti „profesionalumo“ prabą, reikalingą menininko „statusui“ įgyti.

Pačių menininkų sukurtame įstatyme pabrėžiama formuluotė *profesionalus menininkas*. V. Martinkus taip aiškino profesionalumo supratimą: „Rūpėjo akcentuoti profesionalumą kaip išskirtinį meistriškumą, talentą ir jo raiškos brandumą, t. y. profesionalumą kaip mėgėjiškumo priešingybę“⁵⁷. Įstatymo priėmimą galima laikyti realizuota vienos rašytojų bendruomenės dalies pastanga juridiškai įteisinti „elitinę“ kultūrą (su jai priskiriamais ar prisiskiriančiais žmonėmis) bei garantuoti jai valstybės paramą. Įgyvendintas dar dešimtmečio pradžioje išsakytas noras, kad valstybė apibrėžtų saugos teritoriją „tikriesiems menininkams“, nes juk juos, pasak V. Martinkaus, „visai nesunku [...] išvyti iš jų karalystės ir išaukštinti svetimą“⁵⁸.

Teisinio įsitvirtinimo pastangas ir kultūrinį bei pilietinį sąmoningumą liudija aktyvus rašytojų dalyvavimas kuriant kitus įstatymus (autorinių teisių, kultūros paveldo ir t. t.). Kaip rodo apklausos, menininkai didelę svarbą teikia įstatymams: paklausti, „kokie paramos būdai menininkams yra efektyviausi?“, 72% apklaustųjų akcentavo jų interesus ginančių įstatymų ir kitų teisės aktų priėmimą⁵⁹. Įdomiai pasikeičia argumentai siekiant valstybės paramos: jei dešimtmečio

⁵⁴ Kūrėjai patys ruošia jiems reikalingus įstatymus: Su Lietuvos meno kūrėjų asociacijos prezidentu Vytautu Martinkumi kalbasi Vytautas Rubavičius, *Literatūra ir menas*, 1996, rugpjūčio 31.

⁵⁵ 2002 Lietuvos respublikos meno kūrėjų ir jų organizacijų įstatymas, *Literatūra ir menas*, 1996, spalio 5.

⁵⁶ V. Sventickas, Septynios dienos, *Literatūra ir menas*, 1996, gruodžio 28.

⁵⁷ Kūrėjai patys ruošia jiems reikalingus įstatymus...

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ *Menininkų socialinė padėtis...*

pradžioje reikalavimai grįsti *išskirtinumu* (kūrybos reikšmė tautai, specifinis „dvasios vertybių“ kūrėjo darbas ir pan.), tai dešimtmečio pabaigoje apeliuojama į *eilinio piliečio* teises: „Menininko kūrybinį darbą reikia vertinti taip, kaip vertinamas kiekvieno kito piliečio darbas: pagal dirbamo darbo turinį, pagal tokio darbo ypatumus“⁶⁰.

Rašytojų pastangos susikurti stabilesnius egzistencijos pagrindus valstybėje ir visuomenėje bei siekti socialinių garantijų neaiškintinos, kaip tai likę daryti radikalesni kultūrologai, vien tik sovietinio mentaliteto palikimu ir bandymu grąžinti buvusį išskirtinį statusą („neišieškotų skolų psichologija“ apraудant „prarastąjį Olimpą“ – A. Samalavičiaus požiūris⁶¹). Strategišką profesijos įtvirtinimą galima vertinti ir kaip kiekvienai socialinei grupei būdingą norą konkretizuoti savo teritoriją bei kaip rašytojų profesinės ir pilietinės savivokos raišką. Įmanu išvelgti dar tarpukario Lietuvoje pradėtos tradicijos aktyviai veikti savo profesijos socialinės padėties labui tęsinį: 4-ojo dešimtmečio viduryje rašytojų audiencijos pas prezidentą ir ministrus buvo tapusios įprastu reiškiniu; o 1937 metais galėta pasidžiaugti: „Rašytojas [...] jau įgijo šiokias tokias pilietines teises“⁶².

ALTERNATYVI INTERPRETACIJA: VALSTYBĖS „EILINIS“ IR RAŠTO PROFESIONALAS

Aptartos savojo statuso valstybėje interpretacijos (socialinio reikšmingumo ilgesys, paramos akcentavimas, nepasitenkinimas ir atstumtojo jausena, o greta – kryptinga juridinio profesijos įtvirtinimo strategija) yra ryškiausiai matomos XX a. pabaigos Lietuvos literatūriniam lauke, tačiau ne vienintelės. Apie dešimtmečio vidurį į literatūrą ateina karta, galinti ištarti: „Galiu tik dėkoti Dievui, kad nereikia ilgėtis pranašo vaidmens ir nugarmėjusių užmarštin privilegijų“⁶³. Ji kuria alternatyvias savo socialinės egzistencijos interpretacijas, neprisiima nei valstybės autsaiderio įvaizdžio, nei pernelyg pasikliauja įstatymų galia. Kitaip nei dauguma vyresniųjų kartų rašytojų, jaunesnieji rūpesčio jų profesine karjera ir socialiniu komfortu nelaiko būtina valstybės funkcija. Liutauras Leščinskas žaismingai apibūdino: „Baigiasi XX a., ir turbūt neįmanomas egzistavimas ne valstybėje. Žinoma, visi esame žmonės ir galime ant jos užpykti, ypač jei yra už ką (pvz., ant konkrečios valdžios), tačiau vis dėlto ji duoda mums šiokių tokių darbą, pragyvenimo šaltinį, minimalų saugumo jausmą. Juk šaudo mus irgi ne kiekvieną dieną ir už tai jai ačiū“⁶⁴. Jaunos kartos poetas Rimvydas Stankevičius 1999 m. jau šaiposi iš tų verkšlenančių dėl materialinių nepriteklių: „antras rašytojų raudų motyvas po „atstumtojo“ arijos yra jų materialinis, o visų kitų – dvasinis skurdas, neva: „Čia Lietuva, baisi šalis, kur negaliu pragyventi iš savo plunksnos, nors dirbu it dvylys jautis. Duonai esu priverstas užsidirbti kitais, širdį pykinančiais

⁶⁰ Menininko statusas, *Literatūra ir menas*, 2002, liepos 5.

⁶¹ V. Samalavičius, Europa: baimė ir lūkestis (esė skaitytas tarptautiniame Leipzigo simpoziume „Rašytojai ir Europa“), *Literatūra ir menas*, 1994, sausio 8.

⁶² M. Ž., Premijos ir literatūra, *Akademikas*, 1937, Nr. 4, p. 94.

⁶³ R. Šerelytė, Liepos atminty, *Metai*, 2001, Nr. 7, p. 5.

⁶⁴ Be atsisveikinimo, *Šiaurės Atėnai*, 1995, gegužės 13.

darbiūkščiais“⁶⁵. Nesureikšmindami savo ar savo darbų „misijos“ (nė tokio žodžio nevartoja) valstybei ir visuomenei, neturi pretenzijų į išskirtinį statusą. Antai Arno Ališausko nuomonė apie literatūrą rėmimą: „Iš rašymo tikrai nepragyvensi, rašytojo duona nėra skalsi. Bet rašyti nėra vienas varu nevaromas, tad tos kalbos apie rašytojų skurdą labai slidžios. Aišku, kieno kūryba yra nacionalinis turtas, tie turi būti remiami. Bet tie keli šimtai remiamųjų... Čia kaip pas J. Erlicką: valstybė ir nacija nesugeba išlaikyti tiek nacionalinio turto“⁶⁶. Šie literatai suvokia save kaip eilinių visuomenės narių ir valstybės pilietį. Būti rašytoju – tai sąmoningas ir savanoriškas apsisprendimas, vietoj apeliacijų valstybei formuojant profesionalaus rašančiojo laikyseną, kuri kaip „gėdingų“ neatmeta kitų darbų greta literatūrinės kūrybos: „Jeigu tu sugebi „nechaltūrindamas“ kurti literatūrą, tai gali profesionaliai dirbti, pavyzdžiui, ir žurnalisto darbą. Žmogus, sugebantis tvarkytis su kalba, žodžiais, tikrai gali rasti ne vieną nišą, ne vieną galimybę užsidirbti duoną“⁶⁷. Alternatyvią socialinio nesureikšminimo nuostatą liudija ir tai, kad ši tema praranda buvusį aktualumą rašytojų bendruomenėje, telikdama daugiausia vyresniųjų kartų rūpesčiu bei profesinių organizacijų derybų objektu.

IŠVADOS

Per pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį rašytojų požiūris (esamos padėties vertinimas bei siektinos vizijos) į savo socialinį statusą valstybėje mainėsi priklausomai nuo kintančių socialinių ir ekonominių aplinkybių. Atgimimo metais rašytojai patys ardė visuomeninį prestižą garantavusį trinarį sovietinį modelį: finansinė parama, socialinio prestižo palaikymas ir ideologinė kontrolė. Pastarosios atmetimas reiškė ir pirmųjų praradimą, tačiau atsvara buvo tikėjimas savo moraliniu autoritetu visuomenei bei pajėgumu pragyventi iš profesinio darbo. Žlugęs savarankiškumo projektas, naujo politinio elito nuostata menininkus palikti laisvos rinkos ekonominiams eksperimentams ir staigiai pajustas socialinis nureikšmėjimas inspiravo gausias savo vietos valstybėje refleksijas, kurios išsirutuliojo į dvi centrinės temas: materialinės paramos bei socialinio statuso.

Vyraujant pesimistinėms nuotaikoms, opozicinėms nuostatoms ir atstumtojo įvaizdžiui, greta imti kurti nauji socialinio buvimo valstybėje modeliai. Pirmosiose vizijose valstybei priskiriamos ankstesnės funkcijos (suteikti kultūrai pakankamą finansinį pamatą ir rūpintis visuomenine menininko padėtimi) bei naujas elementas – „rimtosios“ kūrybos apsauga nuo „masinės“. Praktinėse derybose su valstybe dešimtmečio pradžioje labiausiai akcentuotas finansinis santykių aspektas, neretai paremiamas romantiniais menininko išskirtinumo argumentais. Įsibėgėjant 10-ajam dešimtmečiui, rašytojų laikysenoje atsirado daugiau kryptingo veiksmo. Pagrindine strategija pasirinktas Vakarų kultūrinei praktikai būdingas *teisinis* modelis, kai rašytojo profesijai ir socialinei egzistencijai suteikiami juridiniai pagrindai. Inicijuodami įstatymų projektus lietuvių rašytojai pasiekė, kad būtų pri-

⁶⁵ R. Stankevičius, Septynios dienos, *Literatūra ir menas*, 1999, liepos 31.

⁶⁶ Dar kartą 10 klausimų rašytojams, A. Ališauskas, *Nemunas*, 1999, Nr. 4, p. 7.

⁶⁷ *Ibid.*

imti autorių teisių bei kiti kultūros įstatymai, apibrėžiantys kūrybinę veiklą. Vakarietišką modelį siekta papildyti anksčiau formuluotais *socialinio statuso* ir „profesionaliojo“ meno *konkurencinės apsaugos* aspektais. Šios strategijos rezultatas – priimtas meno kūrėjų ir jų organizacijų įstatymas, valstybiniu lygmeniu atskirai nusakantis „profesionalaus menininko“ profesiją ir įteisinantis ją kaip atskirą visuomenės grupę.

Šie poslinkiai leistų teigti, kad 1990-ųjų pradžioje į sociumo paribį nustumti rašytojai per dešimtmetį laipsniškai iš naujo tvirtino savo socialines pozicijas, romantinius argumentus keisdami apeliacija į modernios valstybės demokratiją, atsakomybę kultūrai bei europinę praktiką. Svarbiu rašytojų savivokos pokyčiu laikytinas suvokimas, jog patys yra aktyvūs kultūros subjektai, pajėgūs daryti įtaką valstybės sprendimams. Vis dėlto vyresnioji karta, net ir pripažindama stabilėjančią kūrėjo padėtį, dar linkusi vaizdą tapyti tamsiausiomis spalvomis. Jaunieji spalvų netirština arba suvis abejingi rašytojo figūrai sociopolitiniame peizaže.

Gauta 2003 09 29

Loreta Jakonytė

LITHUANIAN WRITER IN THE END OF THE 20TH CENTURY: THE INTERPRETATION OF HIS STATUS IN THE STATE

S u m m a r y

The article focuses on the Lithuanian literary field of the 1990s and analyses the attitude of writers towards their shifting status in the state. The social discourse of contemporary authors (various papers, interviews, questionnaires, official letters, and the cultural laws) is examined through the theoretical perspective of modern sociology of literature (mostly Pierre Bourdieu's model of literary field) and methods of the systemic-empirical approach to literature. It is found that numerous reflections, given by writers themselves, cover two topics: financial support of the government and social prestige of an artist. In the years of national revival, the utopian project of economically independent writer was designed. Conspicuous social marginalization during the early 1990s, determined by cultural transformation of society and emergence of new economical and political elites, was mostly interpreted with soreness, resentment, and the image of "the outcast". In parallel, a purposeful action to re-establish the artist's social status and to consolidate professional position in the state began, particularly emphasizing the need of a beneficial legal system. Alternatively, with the entry of new generations in the middle of the decade, the understanding of writer as an ordinary member of the state and society was formed. It is concluded that during the first ten years of Lithuanian independence, writers were taking intensive efforts to reintegrate themselves as a distinct professional group into the new social structure at the national level. The soviet model of relation with the state was replaced by the European juridical model combined with additional components of special social guarantees and protection of "high" culture.